

**YALPIZ(MENTHA) O'SIMLIGINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATI VA
AHAMIYATI**

Abdullayev Salmonbek Murodali o'g'li

Termiz davlat universiteti tabiiy fanlar fakulteti talabasi

To'raqulov Asror Ibroim o'g'li

Termiz agrotexnologiyalar va inavatsiyon rivojlanish instituti talabasi

Salmonbekabdullayev2001@gmail.com

Anotatsiya: Yalpiz Labguldoshlar oilasiga mansub ko'p yillik, dorivor va efir moyli o'simlik. O'zbekistonda 45 ta turi o'sadi, poyasi tik shoxlangan, bo'yi 25-100 sm. Barglarida 2,5-3 %, gullarida 4-6 %, poyasida 0,3 % mentol (validolning tarkibiy qismi) ga boy bo'lgan efir moyi, shuningdek, flavonoidlar, vitaminlar, oshlovchi moddalar bor. Barglari va poyasidan yalpiz moyi olinadi hamda oziq-ovqat, tibbiyot, parfyumeriya sohalarida foydalaniladi. Vegetativ (bahorda ildizini bo'lib ekish) yo'li bilan ko'paytiriladi. O'zbekistondagi barcha viloyatlarda uchraydi hamda nam yerlarda, ariq va daryo bo'ylarda o'sadi. Ilmiy tibbiyotda turli ichak kasalliklarida, gipertoniya, nevroz, uyqusizlik, oshqozon-ichak kasalliklarida foydalaniladi. Yalpiz shuningdek oddiy yalpiz, bog' yalpizi, qo'zichoq yalpiz turlari bor. Mo'tadil iqlim mintaqalarida o'sishga moslashgan. Shuningdek afrika, Shimoliy Amerika va Janubiy Amerikada tabiiylashtirilgan. Yevropa mamlakatlari, AQSH, Ukraina, Belarus va Shimoliy Kavkazda hamda Xitoy, Hindiston, Braziliya va boshqa mamlakatlarda ekiladi.

Kalit so'zlar: Yalpiz(Mentha), mentol, efir moyi, flavonoidlar, Xitoy, Hindiston, Belarus, Braziliya, Shimoliy va Janubiy Amerika, AQSH, Shimoliy Kavkaz, oshlovchi moddalar,organik kislatalar, glukoza, karotin, rutin.

Yalpiz (Mentha) Labguldoshlar oilasiga mansub ko'p yillik,dorivor va efir moyli o'simlik.O'zbekistonda 45 turi o'sadi, poyasi shoxlangan, bo'yi 25-100 sm. Barglari qarama qarshi joylashgan. Yorug'sevar, namsevar o'simlik. Poyasi tik shoxlangan. Barglari rombsimon, nashtarsimon yoki tuxumsimon, gullari chala soyabonsimon to'pgulga yig'ilgan, binafsha rang. May-oktabr oylarida gullaydi.Tibbiyotda bargidan tayyorlangan tindirma (nastoyka) va damlamasidan o't haydovchi vosita sifatida foydalaniladi.Yalpiz(Mentha) tarkibida efir moylari, falvonoidlar, karotin,organik kislatalar, glukoza rutin, S darmondorisi yana bir qancha foydali moddalarga boy. Ibn Sino yalpiz bilan ichak kasalliklarini davolagan. U yalpizni ovqat hazm bo'lishini yaxshilovchi, gijja haydovchi, qon to'xtatuvchi vosita sifatida tavsiya etgan.

Yalpizning ko'pgina turlari shomollashni oldini olish,balg'am ko'chiruvchi, tinchlantiruvchi vosita sifatida foydalaniladi. Yalpiz bosh og'rig'i va ko'ngil aynishini qoldiruvchi vositadir. Buning uchun yalpiz barglarini peshona va burun atrofiga surtish kerak. Yalpiz shomollash, yuqumli kasalliklarda, yallig'lanishga qarshi, teri va sochni parvarish etishda, qarishga qarshi prodsuduralar va dam olish uchun ishlatiladi.

O'sish joyi va tarqalishi:

U ko'proq nam yerlarda xususan ariq va daryo bo'ylarida o'sishga moslashgan. O'zbekistondagi barcha viloyatlarda o'sadi. U yorug'sevar va namsevar o'simlik hisoblanadi. Yevropadagi bir qancha davlatlarda ham o'sadi.Bundan tashqari uni o'rmon chetlarida ham uchratish mumkin. Afrika,S himoliy va Janubiy Amerikada tabiiylashtirilgan hisoblanadi.Keng bargli o'rmonlar,archa o'rmonlar hamda yirik va baland bo'yli o'simliklar orasida ham o'sishga moslashgan.

Xom ashyoni yig'ish va uning sifati:

Qayta ishlash jarayonida yangi o'simlik materiallaridan kristalli mentol olinadi. U kosmetika ishlab chiqarishda foydalaniladi. Gigiena vositalari – tish pastalari, tetiklantiruvchi losonlar, kepek uchun shampunlar, soqoldan keyin balzamlar olishda foydalaniladi. Har yili Voronej viloyatida sanoat ehtiyojlari uchun va Krasnodar o'lkasi xushbo'y o'simliklarning ulkan plantatsiyalari ekilgan. Janubiy hududlarda iyun boshidan iyul oxirigacha davom etgan gullash davrida kasalliklar davolash uchun mentol yalpiz yig'ib olinishi kerak.

Kimyoviy tarkibi:

Mentol, oshlovchi moddalar, organik kislatalar, glukoza, karotin, rutin, efir moyi, flavonoidlar, vitaminlar.

Tibbiyotda qo'llanilishi:

Tibbiyotda yalpiz barglaridan asabni tinchlantirishda bir qator dori vositalari tayyorlanadi. Xalq tabobatida yalpizli qaynatma istisqo, qo'tir, bod, sariq, shirincha, shamollash, yo'tal va boshqa kasalliklarni davolashda yaxshi foyda berishi aniqlangan. Ko'k qismi qorin og'rig'ini qoldirishda foydalaniladi. Tibbiyotda antispazmodik, tinchlantiruvchi va antiseptik sifatida foydalaniladi. Mentol yalpizning biologik faol moddalari asosida, farmakologik preparatlar angina pektorisini, nevrozni, nazofarenkning yallig'lanish kasalliklarini davolash uchun foydalaniladi. O'simlikdan tayyorlangan kompresslar yumshoq, antikulyar va yallig'lanish jarayonlarini to'xtatishga yordam beradi. Terapiyaning ushbu usuli mushak-skelet tizimining burulishlari, allergik toshmalar, quyosh yonishi tashxisi qo'yilgan bemorlarga buyuriladi. Ertalab ichilgan bir piyola yalpiz choyi insonni tetiklantiradi. Yalpiz tarkibidagi mentol arterial qon bosimini tushiradi. Yalpiz ko'krakni yumshatib balg'amni ko'chiradi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki Yalpiz (Mentha) Labguldoshlar oilasiga mansub ko'p yillik o'simlik turkumi. O'zbekistonda bu turkumning 45 turi o'sadi. Dengiz sathidan optimum 1200-1800 m balandlikda joylashgan, yirik o'tlar qoplamida o'sishga moslashgan. U yorug'sevar hamda namsevar o'simliklardir. U dorivor va efir moylariga boy bo'lgani uchun oziq-ovqat, kosmetika va tibbiyotda foydalaniladi. Ko'pchilik turlari madaniylashtirilgan. O'zbekistondagi deyarli barcha viloyatlarda, sernam joylarda, ariq atrofida, daryo bo'ylarida, o'rmon chetlarida o'sishga moslashgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zMe birinchi jild, Toshkent 2000 yil.
2. Alimbaeva P.K Goncharova A.V Qizg'izistonning dorivor o'simliklari 1971-yil , 98-bet
3. Ayupov R.H Dorivor o'simliklar va ulardan foydalanish 2015-yil 82-bet
4. Tolipov Y Botanika malumotga oid adabiyot 2011-yil 26-bet
5. www.ipni.com (International plants Name Index).
6. www.powo.com (Plants of the World Online)